

Een problematische erfenis: België en de moord op Lumumba

CHRIST KLEP

Het was een veelzeggend incident. Op 17 januari 2000 probeerde een groepje activisten de Brusselse Leopold-II laan in Brussel om te dopen tot Patrice Lumumba-laan. Minister van Buitenlandse Zaken Louis Michel was niet geamuseerd over deze — in zijn ogen — belediging van koning Leopold II, die in 1885 de Vrijstaat Kongo in een persoonlijke unie met België verbond. Op 17 januari 1961 werd Patrice Lumumba, de eerste premier van het onafhankelijke Kongo, geëxecuteerd door een vuurpeloton onder Belgisch bevel. In november 2001 verscheen een omvangrijk eindrapport van een Belgische parlementaire onderzoekscommissie naar de gewelddadige dood van de fameuze Kongolese leider.

De nieuwe straatnaam en de publicatie van het rapport waren ijkmomenten in een proces. België probeert de laatste jaren in het reine te komen met zijn koloniale verleden in Centraal-Afrika. Ook Kongo was een zwerende plek in het historisch besef. België had zijn kolonie nog tientallen jaren willen voorbereiden op de onafhankelijkheid. Belgische bedrijven hadden enorme financiële belangen in de mineraalrijke kolonie, vooral in de koperrijke provincie Katanga. Hoe dan ook bezat Kongo nog geen geschoolde topklaag: het land telde slechts zeventien academici. Van een gehaaste onafhankelijkheid, zo meende Brussel, kon dus geen sprake zijn. Daar dachten de Kongolezen anders over, met name de in oktober 1958 opgerichte nationalistische MNC (*Mouvement National Congolais*). De jonge *évolué* (een Afrikaan die zich de Europese omgangsvormen had eigengemaakt) Patrice Lumumba was de leidende figuur. Hij eiste onomwonden de snelle onafhankelijkheid van zijn land.

Het Belgische kabinet van de christen-democraat Gaston Eyskens koos de vlucht vooruit. De Belgische regering wilde de nationalistische MNC en de linkse Kongolese partijen de wind uit de zeilen nemen. Dan konden de Belgen onervaren Kongolese politici installeren en zo Kongo blijven exploiteren. Maar daarmee rekenden de Belgen naast de immens populaire Lumumba. Die won de verkiezingen en trad op 30 juni 1960 als 34-jarige aan als de eerste premier van het onafhankelijke Kongo. Voor de Belgen was Lumumba de vleesgeworden nachtmerrie. Hij schoffeerde — nog tijdens de onafhankelijkheidsplechtigheid in Leopoldstad (nu Kinshasa) — koning Boudewijn op ongekende wijze. De Belgische koning had tijdens zijn rede in het Paleis van de Natie hoog van de koloniale toren geblazen. Boudewijn prees 'la grande œuvre' van zijn voorganger Leopold II, die 'ne s'est pas présenté à vous en conquérant, mais en civilisateur.'¹ Die woorden schoten Lumumba in het verkeerde keelgat.

¹ Discussiedossier naar aanleiding van L. De Vos, E. Gerard, P. Raxhon, J. Gérard-Libois,

De premier las Boudewijn ongenadig de les over de vernederende slavernij, de onderdrukking en de executies van Kongolezen. Premier Eyskens kon de ziedende Boudewijn er nauwelijks van weerhouden nog diezelfde avond het vliegtuig naar Brussel te pakken.

De Belgen in Kongo wilden na de onafhankelijkheidsdag alles zoveel mogelijk bij het oude houden. De bevelhebber van het Kongolese leger, generaal Emile Janssens, schreef op een schoolbord: ‘Avant l’indépendance = après l’indépendance.’ Een muiterij onder zijn Kongolese troepen was het gevolg. Lumumba afrikaniseerde daarop het leger en verving generaal Janssens door de nog vrij onbekende kolonel Joseph Mobutu. De Belgen reageerden als gebeten: hun doel was vanaf dat moment Patrice Lumumba onschadelijk te maken. Gedreven door de Koude Oorlog, sloten de Amerikanen zich graag bij dat doel aan. Om te beginnen steunde België de opstandige koperprovincie Katanga en het diamantrijke Zuid-Kasai. Beide provincies hadden zich al snel na de onafhankelijkheid van Leopoldville afgescheiden. Brussel voerde een klassieke verdeel-en-heerspolitiek, in de hoop Kongo op het pad van een staatkundig zwakke (con)federatie te kunnen sturen. Koning Boudewijn speelde het spel mee: hij liet de Katangese opstandelingenleider Moïse Tshombe het grootlint van de Kroonorde omhangen. Enkele dagen na de afscheiding van Katanga en Zuid-Kasai verbrak de woedende Lumumba de betrekkingen met België en zocht toenadering tot de Sovjetunie. De CIA typeerde Lumumba als ‘a Castro or worse.’²

Lumumba bleef niet lang premier. President Joseph Kasavubu ontsloeg hem op 5 september. Grondwettelijk was dat niet in de haak, sterker nog: het was een naakte staatsgreep onder zware westerse druk tegen een democratisch gekozen regeringsleider. België bezag de staatsgreep met ongegeneerde tevredenheid. Brussel financierde zelfs de uitgave van het Kongolese *Staatsblad* dat Lumumba’s ontslag wereldkundig maakte! De afgezette premier kreeg vervolgens huisarrest opgelegd in zijn ambtswoning. Daar werd hij bewaakt door VN-troepen van de vredesmacht ONUC, maar óók door eenheden van kolonel Mobutu. Eind november wist de oud-premier alsnog te ontsnappen in een dienstauto van het personeel. De overmoedige Lumumba stopte echter onderweg om zijn volk op te roepen tot verzet. Die overmoedigheid kwam hem duur te staan: hij werd al snel weer opgepakt.

Brussel en de Belgische autoriteiten in Kongo stelden alles in het werk om de politieke terugkeer van Lumumba te frustreren. Ze drongen er bij Kasavubu en Mobutu op aan hem naar het opstandige Katanga te laten overbrengen. Daar stond Lumumba natuurlijk een zeer onzeker lot te wachten. Haast was geboden, want half december installeerden Lumumba’s aanhangers een eigen

Lumumba. De complotten? De moord (Leuven: Davidsfonds, 2004, 712 blz., ISBN 90 5826 228 6). *Ibidem*, 501. In de conceptversie van de rede was zelfs sprake van Leopold II als ‘libérateur.’ Dit werd — mogelijk onder druk van premier Eyskens — gewijzigd in ‘civilisateur.’

² Church Committee, *Alleged assassination plots involving foreign leaders* (Washington, 1975) 57.

regering in Stanleystad. Tshombe aarzelde, maar was té afhankelijk van Belgische steun om te weigeren. Belgische piloten in Belgische vliegtuigen brachten Lumumba medio januari 1961 naar Katanga. Op 17 januari werd Lumumba – samen met zijn politieke strijdmakkers Joseph Okito en Maurice Mpolo – vermoord op een open plek in het Katangese oerwoud. Een Belgische officier leidde het vuurpeloton, enkele Katangese ministers waren getuigen. ‘Men gaat ons vermoorden is het niet?’, vroeg Lumumba toen ze op de open plek aankwamen.³ Hij stierf als laatste van de drie, met ontbloot bovenlijf en op blote voeten. Tshombe maakte Lumumba’s dood pas na een maand officieel bekend.

Rond Lumumba ontstond in Afrika al snel een sterke mythevorming. In alle grote steden werden straten naar hem vernoemd. Lumumba stond symbool voor het terugwinnen van Afrika’s zelfrespect na eeuwen van koloniale onderdrukking. Hij was lang, knap en een zeer begaafd spreker. Lumumba had de Belgische onderdrukking aan den lijve ondervonden: hij belandde vóór de onafhankelijkheid twee maal in de gevangenis. Als postbeambte had hij namelijk Belgisch geld verduisterd om de Belgische macht politiek te bestrijden. In de gevangenis las de toekomstige premier antikoloniale literatuur en scherpte hij zijn geest. Veel Afrikanen trokken achteraf de parallel met Nelson Mandela.

Dat België een beslissende rol had gespeeld in de moord op Lumumba was voor de niet-westerse wereld een gegeven. In verschillende Afrikaanse landen bestormden woedende menigtes Belgische ambassades. Premier Eyskens wist overigens al eind januari 1961 van Lumumba’s dood. Maar de premier drong tót de officiële Katangese bekendmaking van medio februari publiekelijk aan op diens fatsoenlijke behandeling! Naderhand ontkende Brussel elke directe verantwoordelijkheid voor de moord op Lumumba. Aanvankelijk suggereerden de Katangese en Belgische autoriteiten dat wraakzuchtige dorpelingen het recht in eigen handen hadden genomen. Toen dat verhaal onhoudbaar bleek, stelde Brussel dat Lumumba slachtoffer was geworden van een stammentwist, een etnische afrekening met politieke achtergronden, een irrationele oplossing *à l’africaine*, een vies zaakje van zwarten onder elkaar. Dat Belgische militairen het vuurpeloton leidden, kon België moeilijk ontkennen. Bovendien hadden — als gezegd — Belgische piloten Lumumba naar Katanga overgevlogen. En de Belgische politicommissaris in Katanga had na de moord de lijken laten opgraven, om de lichamen vervolgens op te lossen in zoutzuur. Toegegeven, de Belgische officieren en politiemannen stonden op Belgische salarislijsten, erkende Brussel. Maar ze vielen, aldus de Belgische regering, formeel onder het (door België erkende) Katangese gezag.

De Belgische archieven bleven in de daaropvolgende drie decennia zo goed als gesloten. Een VN-commissie deed in 1961 onderzoek naar de moord, maar zat er op cruciale punten — zoals de precieze omstandigheden, de getuigen en de moordplek — naast.⁴ In 1975 concludeerde een Amerikaanse senaats-

³ L. De Witte, *De moord op Lumumba* (Leuven, 1999) 271.

⁴ Algemene Vergadering VN, *Rapport de la Commission d’enquête créée aux termes de la résolution 1601 (XV) de l’Assemblée générale*. Doc A/4964-S/4976, 11 november 1961.

commissie dat veel van Lumumba's belangrijkste tegenstanders deel uitmaakten van een CIA-complot.⁵ Intussen verschenen enkele publicaties van direct betrokkenen, zoals *Sûreté*-officier Frédéric Vandewalle.⁶ De Belgische establishment-visie dat België niet rechtstreeks verantwoordelijk was, bleef al die jaren betrekkelijk onaangetast. Dat beeld paste in de moeizame verwerking van het Belgische koloniale verleden. De Kongolese onafhankelijkheid lag bijzonder gevoelig bij de christen-democratische partijen, het koningshuis, de ex-kolonialen en de krijgsmacht. Die vonden dat de kolonie té snel onafhankelijk was geworden en België zijn beschavingswerk niet had kunnen afmaken. Zij stelden bovendien Lumumba verantwoordelijk voor het geweld tegen Belgische burgers tijdens de Kongolese burgeroorlog. In hun visie was Kongo (en Afrika in het algemeen) 'anders', irrationeel, gewelddadig: wij cartesiaans, zij bantoe.

Aan de zondagse koffietafel klonk het misschien als ebbenhouten melancholie van het kaliber van de koloniale 'beeldekens' in chocoladerepen of knikkende spaarpotnegertjes, maar ... het bepaalt nog steeds onze kijk op Afrika en op Afrikanen.⁷

Pas studies als Madeleine Kalb's *The Congo cables* (1982) knaagden daadwerkelijk aan de establishment-visie en wezen voor de schuldvraag de VS en België aan.⁸ In juli 1997 beloofde de nieuwe Kongolese president en zelfverklaarde lumumbist Laurent Kabila dat er een grondig onderzoek naar Lumumba's dood zou komen. Veel kwam van die belofte echter niet terecht.

Pas in 1999 ontstond, toch nog vrij onverwacht, in België serieuze politieke en academische opschudding rond de kwestie-Lumumba. Onmiddellijke aanleiding was het boek *De moord op Lumumba* van de Vlaamse socioloog en publicist Ludo De Witte.⁹ Dat juist deze studie zoveel stof deed opwaaien, was opvallend. De Witte publiceerde namelijk drie jaar eerder al *Crisis in Congo*, dat nauwelijks de aandacht trok, maar op hoofdlijnen hetzelfde beweerde als *De moord op Lumumba*.¹⁰ Dat laatste werk — een vuistdikke *reality thriller* — hield niet zozeer primair de CIA verantwoordelijk voor de dood van de charismatische Kongolese leider, maar de regering-Eyskens. De Witte baseerde zijn beschuldigingen in sterke mate op een onthullende telex van minister van Afrikaanse Zaken graaf Harold d'Aspremont Lynden aan diens medewerkers in de Katangese hoofdstad Elisabethstad en in Brazzaville. D'Aspremont was een zeer conservatieve christen-democraat die tegen elke prijs de Belgische

⁵ Church Committee, *Alleged assassination plots*. De senaatscommissie stond onder leiding van de Democraat Frank Church en deed onderzoek naar de betrokkenheid van Amerikaanse geheime diensten bij moordcomplotten tegen onder andere Lumumba en Fidel Castro.

⁶ Vandewalle schreef over zijn betrokkenheid bij de Kongolese onafhankelijkheid de kroniek *Mille et quatre jours. Contes du Zaïre et du Shaba*, die vanaf 1975 in eigen beheer verscheen.

⁷ L. Laenens, P. Kerstens, *Financieel economische tijd*, 20 oktober 2000.

⁸ M. G. Kalb, *The Congo cables. The Cold War in Africa. From Eisenhower to Kennedy* (New York, 1982).

⁹ De Witte, *De moord op Lumumba*.

¹⁰ De Witte, *Crisis in Congo. De rol van de Verenigde Naties, de regering-Eyskens en het koningshuis in de omverwerping van Lumumba en de opkomst van Mobutu* (Leuven, 1996).

belangen in Kongo wilde beschermen. In zijn telex van 6 oktober 1960 drong d'Aspremont aan op de 'definitieve eliminatie' van Lumumba, in Belgische codeberichten overigens aangeduid als 'de duivel.'

De centrale vraag was of d'Aspremont met die 'definitieve eliminatie' de *fysieke* uitschakeling van Lumumba bedoelde. De Witte claimde van wel. Lumumba was intussen immers afgezet en dus *politiek* reeds geëlimineerd. Lumumba moest vooral dood vanwege de Belgische economische belangen, aldus De Witte. Bovendien bestonden er in het Belgische extreemrechtse milieu — met een opvallend groot aandeel van oud-verzetsmensen — verschillende moordplannen tegen Lumumba. De Witte schetste in zijn boeken een haast surrealistisch beeld van even absurde als amateuristische plannenmakerij. De opdrachtgevers waren aandeelhouders van grote bedrijven die de Kongo exploiteerden. Volgens De Witte keurde d'Aspremont tenminste één keer een plan goed om Lumumba door een huurmoordenaar te laten vermoorden. Die operatie werd afgeblazen door loslippigheid binnen de geheime dienst. Wel handelde de minister waarschijnlijk in zijn eentje: premier Eyskens en koning Boudewijn (hoezeer die laatste Lumumba ook haatte) waren simpelweg té gelovig om een koelbloedige moord te beramen, stelde De Witte. Geen van de moordplannen had uiteindelijk enig resultaat. Maar daarmee ging d'Aspremont niet vrijuit. Het was vooral deze minister die aandrong op het overbrengen van de gevangen Lumumba naar Katanga. Daarmee tekende d'Aspremont feitelijk het doodvonnis van de ex-premier, aldus De Witte. De Katangezen konden immers Lumumba's bloed wel drinken.

Niet eerder had een auteur de betrokkenheid van Belgische autoriteiten bij de moord op Lumumba zo scherp aangezet. De pas aangetreden regering-Verhofstadt reageerde in eerste instantie afhoudend op *De moord op Lumumba*. Alleen het Vlaams Blok stelde kritische vragen, niet het minst om het koningshuis in problemen te brengen. Minister Michel onderstreepte dat de Belgische regering niet gewoon was te reageren op historische studies. Ook de oppositionele christen-democraten waren tegen, vanwege de schakel met het kabinet-Eyskens en de mogelijke negatieve uitstraling op het koningshuis.

De media-aandacht hield echter aan. Artikelen in onder andere *Humo*, *Knack* en documentaires op *VRT-Canvas* versterkten de impact van *De moord op Lumumba*. Veel indruk maakte de publieke bekentenis van oud-politie-commissaris in Katanga Gerard Soete, die erkende Lumumba's lijk te hebben laten verdwijnen. Soete had jarenlang twee tanden bewaard en die in 1999 — als een soort rituele reiniging — in de Noordzee gegooid.¹¹ Bovendien werd de politieke sfeer langzaamaan gewilliger. De paars-groene regering-Verhofstadt wilde méér dan haar christen-democratisch gedomineerde voorgangers het koloniale verleden confronteren. Verhofstadt zocht sowieso net politieke toenadering tot de Kongolese president Laurent Kabila. Deze ontwikkelingen leidden eind 1999 tot nieuwe Kamervragen aan Michel over de kwestie-Lumumba. Dit keer ging Michel akkoord met het voorstel een parlementair onderzoek in te stellen. Deze onderzoekscommissie van de Kamer van Volksvertegenwoordigers ging februari 2000 van start. Voorzitter Geert

¹¹ P. Vermaas, 'Moordland', *De groene Amsterdammer*, 17 november 1999.

Versnick benadrukte hoe belangrijk het was het koloniale verleden moedig tegemoet te treden.¹²

Een commissie van vier experts leverde de historische basis voor het commissiewerk: de hoogleraren Luc De Vos (Koninklijke Militaire School Brussel), Emmanuel Gerard (KU Leuven), Jules Gérard-Libois (verschillende onderzoekscentra) en Philippe Raxhon (Universiteit Luik).¹³ Hun deskundigenverslag werd integraal opgenomen in het eindrapport van de parlementaire commissie en in iets bewerkte vorm uitgegeven onder de titel *Lumumba. De complotten? De moord*. De laatste decennia maken westerse democratieën wel vaker gebruik van historische expertise om een heikel politiek probleem onschadelijk te maken. Sceptici zien in onderzoekscommissies vooral een politiek middel van regeringen en partijen om tijd te winnen. Hoe dan ook, het bleek knap lastig om vier experts te vinden die nog onbesmet waren in de Lumumba-discussie. Als te verwachten bij zo'n gevoelig onderwerp, lukte dat niet helemaal: militair-historicus Luc De Vos bracht een duidelijke sympathie voor de Belgische militairen aan het licht, toonde zich anti-Lumumba en liet nog tijdens het onderzoek weten dat oud-verzetsman kolonel Guy Weber (bevelhebber van de Katangese troepen) onschuldig was. De deskundigen erkenden dat het om 'een merkwaardige onderzoeksopdracht' ging, die zich niet zozeer richtte op het bewijzen van een these.¹⁴ Anderzijds had de commissie toegang tot archieven die tot dan grotendeels gesloten waren gebleven, zoals van het koninklijk huis en de geheime dienst Staatsveiligheid.

Het deskundigenverslag verschaft details (overigens grotendeels al bekend uit de boeken van De Witte) over de vaak wel erg directe Belgische inmenging en manipulatie in Kongo, ook ná de onafhankelijkheid. Zo beheerde de regering-Eyskens (deels) geheime anti-Lumumba-fondsen van tientallen miljoenen francs. Een deel van het geld was zelfs niet door de ministerraad gefiatteerd. De fondsen waren bijvoorbeeld bedoeld om de kassen van de anti-Lumumba-partijen te spekken en om legerchef Mobutu's militairen te betalen. Daarnaast onderscheidde *Lumumba. De complotten? De moord* tenminste drie Belgische samenzweringen tegen Lumumba. Het ook door De Witte beschreven plan om een huurmoordenaar op Lumumba af te sturen werd opgezet door de Belgische kolonel Louis Marlière, de adviseur van Mobutu. Dat gebeurde blijkbaar op instigatie van d'Aspremont. Een ander plan voorzag in het vergiftigen van Lumumba's tandpasta. Brazzaville en Elisabethstad waren regelrechte schemerwerelden van Belgische undercover-operaties. De deskundigen putten zich uit in snerende opmerkingen over het amateurisme en archaische kolonialisme van sommige plannenmakers, zoals de pretentieuze en 'rocambolleske' samenzweerder Edouard Pilaet (alias *Achille*) en de zelfbenoemde intrigant apotheker Jean Dubois.

De rol van het koningshuis lag — zoals steeds in België — gevoelig. De jonge vorst was in alle opzichten een neokolonialist. *Lumumba. De moord?*

¹² E. Donckier, 'Had België hand in moord op Lumumba?', *Gazet van Antwerpen*, 3 mei 2000.

¹³ Drie ad hoc experts versterkten de commissie: de hoogleraren internationaal recht Eric David en Eric Suy en de Kongolese professor Jean Tshonda Omasombo.

¹⁴ De Vos, *Lumumba*, 16.

De complotten maakte duidelijk dat koning Boudewijn er een parallel informatiecircuit en parallelle diplomatieke kanalen op nahield.¹⁵ De koning kreeg ondermeer een verslag onder ogen van een gesprek tussen Mobutu en Tshombe. Zij spraken over hun intentie Lumumba ‘compleet te neutraliseren, indien mogelijk fysiek.’¹⁶ Boudewijn hield deze verontrustende informatie voor zich. Er is vaak gespeculeerd over de vraag of premier Eyskens onder druk van de koning tot het samenstellen van een nieuw kabinet besloot, waarin ook een neokoloniaal kopstuk als d’Aspremont zitting kreeg. Dat directe verband achtte het deskundigenverslag mogelijk, maar niet bewezen.¹⁷

Het deskundigenverslag had sowieso een sterke geruchten-ontzenuwende en historiserende toon. De commissie waarschuwde voor de vertekende werking van de mythevorming rond Lumumba als democratisch vrijheidsstrijder.¹⁸ De Belgische autoriteiten in Brussel en Kongo wilden niet dat Lumumba weer aan de macht kwam, zoveel was duidelijk. Maar [v]oor de theorie van het grote complot hebben wij geen bewijzen’, concludeerde het deskundigenverslag.¹⁹ De experts wilden al helemaal niets weten van De Witte’s uitleg dat d’Aspremonts ‘definitieve eliminatie’ gelijkstond aan Lumumba’s fysieke eliminatie. De commissie wenste hoe dan ook élk gebruik van de term ‘eliminatie’ in officiële stukken te ontzenuwen: daarmee kon hoogstens de politieke uitschakeling van Lumumba bedoeld zijn. België had — zo stelde *Lumumba. De complotten? De moord* — ook helemaal niet nadrukkelijk op het overbrengen van Lumumba naar Katanga aangedrongen. Ook zag de commissie geen rechtstreeks verband tussen de (geheime) anti-Lumumba-fondsen van de Belgische regering en de dood van de oud-premier. Lumumba was vermoord door Kongolezen. De Belgische regering droeg wel een morele verantwoordelijkheid, maar geen politieke of juridische voor zijn dood.²⁰

Daarmee was *Lumumba. De complotten? De moord* — hoezeer ook bedoeld als een sobere feitenstudie — toch mede een schotschrift tegen De Witte. Die werd in niet malse bewoordingen aangepakt. Het moet gezegd, op sommige punten lijkt De Witte qua brongebruik terecht de oren te worden gewassen. De betreffende bladzijden zijn prachtig studiemateriaal voor cursussen geschiedschrijving. Des te interessanter was het om te zien hoe de parlementaire onderzoeks-commissie-Lumumba de bevindingen van de experts zou vertalen in politieke conclusies. Als in elke parlementaire onderzoekscommissie, dreven regelmatig politieke en persoonlijke tegenstellingen naar de oppervlakte. Het Waalse liberale commissielid en rapporteur Daniel

¹⁵ De senaatscommissie die in 1996-1997 het Belgische aandeel in de Rwandese genocide van 1994 onderzocht, kwam tot een vergelijkbare conclusie inzake de rol van het koningshuis. Zie *Verslag namens de onderzoekscommissie uitgebracht door de heren Mahoux en Verhofstadt*, Parlementaire commissie van onderzoek betreffende de gebeurtenissen in Rwanda, Senaat 1997-1998, 6 december 1997, nr. 1-611/7.

¹⁶ De Vos, *Lumumba*, 522.

¹⁷ *Ibidem*, 512.

¹⁸ *Ibidem*, 18.

¹⁹ *Ibidem.*, 591.

²⁰ *Ibidem*, 24-25.

Bacquelaine oordeelde reeds op basis van een tussentijdse rapportage van de experts dat de Belgische regering geen rechtstreeks aandeel had in de moord. Mede-commissielid Jef Valkeniers (VLD) spreidde een zekere verbetering versus Lumumba ten toon. De liberaal Valkeniers vond Lumumba's uitdagende toespraak tijdens de onafhankelijkheidsviering een persoonlijke belediging van de koning, die hij als oud-militair niet kon accepteren. Valkeniers haalde ook zijn koloniale gram door te herhalen dat Kongo sowieso veel te snel onafhankelijk was geworden: het had nog kunnen profiteren van decennia Belgisch beschavingswerk. Valkeniers ruziede tijdens de commissieverhoren zelfs met één van Lumumba's zoons.

De parlementaire onderzoekscommissie kwam in november 2001 — achttien maanden en veertig getuigen verder — met haar conclusies. Die stemden, althans op de werkelijk gevoelige punten, vrijwel naadloos overeen met de opinie van de vier experts. Een 'smoking gun' was niet gevonden: dat de Belgische regering rechtstreeks opdracht had gegeven Lumumba te vermoorden, kon niet worden bewezen. Dát Lumumba verdween, kwam de Belgen natuurlijk wel goed uit. Maar de Belgische complotten mislukten stuk voor stuk en zijn dus niet relevant, aldus het rapport. De twee bij de moord aanwezige Belgische officieren waren eerder gehoorzame uitvoerders dan aanzetters tot de moord. Het executiebevel kwam van de Katangese autoriteiten en dat was een moord met voorbedachte rade, waarschijnlijk gedreven door blinde haat.

Natuurlijk kon de parlementaire commissie de toenmalige Belgische autoriteiten niet volledig vrijpleiten. Daarvoor was de Belgische inmenging en hetze tegen Lumumba al te evident. Volgens het eindrapport droegen de Belgische gezagsdragers in 1960-1961 door 'een gebrek aan voorzorg' en 'een gemis aan respect voor de rechtstaat' een zekere morele verantwoordelijkheid.²¹ Belgische maatschappijen als *Union Minière* hadden zich onmiskienbaar met de Katangese afscheiding bemoeid. VN-resoluties waren geschonden door wapenleveranties aan de opstandige provincies. 'Over het algemeen', stelde het eindrapport, 'kan men stellen dat de Belgische regering van meet af aan weinig respect aan de dag legde voor de soevereiniteit van Congo.'²² In dit alles zag de Kamercommissie voldoende argumenten om te pleiten voor officiële Belgische excuses aan Lumumba's nabestaanden en het Kongolese volk.

Met die tweeslachtige conclusies riep het parlementaire eindrapport-Lumumba vooral nieuwe vragen op. Het probleem was immers: wat is eigenlijk 'morele verantwoordelijkheid'? Commissievoorzitter Versnick kwam er tijdens de presentatie ook niet goed uit. De feiten wezen toch wel heel erg richting een méér dan slechts indirecte Belgische betrokkenheid. De Belgische geheime dienst joeg wel degelijk op Lumumba na diens ontsnapping eind november 1960.²³ Het leed geen twijfel dat Belgische autoriteiten en individuen concrete moordplannen ontwikkelden. Dat die geen voltooiing vonden, was

²¹ *Eindrapport parlementaire onderzoekscommissie-Lumumba*, Parlementaire handelingen van de Kamer 50-4, doc. 50 0312/007, 16 november 2001, 839.

²² *Eindrapport parlementaire onderzoekscommissie-Lumumba*, 831.

²³ De Vos, *Lumumba*, 262.

eerder te wijten aan amateurisme en toeval dan aan gebrekkige motivatie. En dat de notulen van de ministerraad geen sporen van eventuele moordplannen droegen, zei op zich weinig. Het risico op lekken was immers wel erg groot.

In februari 2002 stemde de plenaire Kamer in met het rapport. Vooral de Vlaamse partijen hadden nog wel geprobeerd het koningshuis in de problemen te brengen. *Lumumba. De complotten? De moord* en het parlementair eindrapport droegen daar op het eerste gezicht genoeg munitie voor aan. Boudewijn had immers een parallelle Kongo-politiek gevoerd. De vorst had zware druk op Eyskens uitgeoefend, omdat die niet onvoorwaardelijk genoeg achter het opstandige Katanga zou zijn gaan staan. Die pressie had onder andere geresulteerd in de benoeming van anti-Lumumba-hardliner D'Aspremont. Het eindrapport gaf Boudewijn in omslachtige bewoordingen een veeg uit de pan wegens ongrondwettelijk handelen.²⁴ De Vlaamse partijen waren veel meer dan de Franstalige bereid de koning daarom aan de schandpaal te nagelen. Opnieuw klonk het pleidooi voor omvorming van de monarchie naar het Zweedse model, dus een puur ceremoniële rol. De Vlaamse parlementariër Ferdie Willems (Spirit) noemde Boudewijn's optreden 'schuldig verzuim', maar een amendement met die strekking haalde het niet. Waalse politici hechten heden ten dage méér aan de monarchie als symbool van de Belgische eenheid dan de Vlamingen. De Franstalige leden waren in het begin van het commissiewerk opvallend afwezig en probeerden aan het einde de scherpe kantjes van de conclusies af te slijpen, vooral wat betreft de rol van Boudewijn. Voorzitter Versnick stelde uiteindelijk dat Boudewijn geen rechtstreekse verantwoordelijkheid droeg voor de dood van Lumumba. Hij had met het oog op het deskundigenrapport evengoed het tegenovergestelde kunnen beweren. Het rapport stelde immers onomfloerst vast dat Boudewijn wist van de complete neutralisering van Lumumba die Mugabe en Tshombe beraamden.

In het verlengde van het deskundigenverslag was het parlementaire rapport dus hoe dan ook sterk historiserend. De tekst benadrukte de historische context van de Koude Oorlog en de pro-sovjet-sympathieën van Lumumba. De Kongolese onafhankelijkheid was, onderstreepte het eindrapport, op zich een rationeel besluit, dat brede steun van de Belgische bevolking genoot. Voor Lumumba's val waren velen verantwoordelijk, inclusief de Verenigde Staten en de VN. Dat was op zich al een opvallende conclusie, omdat die internationale context formeel niet tot de onderzoeksopdracht behoorde. Het eindrapport kritiseerde verder de slechte afbakening van bevoegdheden tussen de ministeries van Afrikaanse Zaken en Buitenlandse Zaken. Dat was veertig jaar na dato toch bovenal mosterd na de maaltijd. Interessant waren de opmerkingen over de slechte toestand van de archieven. De deskundigen hadden uit noodzaak veel te danken gehad aan privé-collecties, omdat de officiële archieven erg veel lacunes vertoonden. Het rapport biedt bijvoorbeeld sprekende details — voor de historicus even herkenbaar als frustrerend — over de manier waarop een overijverige archivaris van Afrikaanse Zaken schaar en lijmkwast hanteerde om documenten te archiveren: 'Voor het gemak van het klasement heeft de vroegere archivaris de telexen losgescheurd van de pelure

²⁴ *Eindrapport parlementaire onderzoekscommissie-Lumumba*, 843.

[dun steunblad, CK] (soms met vernietiging van een datumstempel of andere gegevens als gevolg) en een collage gemaakt van kleine en grote formaten in de meest diverse combinaties, inkomende en uitgaande stukken dooreen.²⁵

Het paars-groene kabinet-Verhofstadt nam de conclusies in het eindrapport — en daarmee ook de dubbelzinnigheden — vrijwel volledig over, met uitzondering van de kritiek op Boudewijn. Michel benadrukte bijvoorbeeld enerzijds dat veel Belgen in 1960 Lumumba als de hoofdschuldige van alle ellende in Kongo zagen; anderzijds deed de Belgische regering niets om Lumumba's veiligheid te garanderen en verstreekte ze misleidende informatie na diens dood. In februari 2002 bood de regering-Verhofstadt excuses aan voor de Belgische rol in de dood van Lumumba. Helemaal ongelukkig waren Verhofstadt en Michel niet geweest met het Lumumba-onderzoek. Het kabinet propageerde openheid en vernieuwing en het rapport kon dienen als proeve van open zelfonderzoek. België richtte een Lumumba-fonds op voor de democratisering in Kongo. Maar veel zin in een debat over de rol van de koning had ook de regering-Verhofstadt niet.

De linksgeoriënteerde De Witte reageerde, het verbaast niet, narrig op het rapport. De vier experts hadden weliswaar nieuwe documenten gevonden, maar verder kwalificeerde De Witte *Lumumba. De complotten? De moord* als een academische samenzwering van het establishment: 'Het is geschreven door historici wiens loyaliteit tegenover het academische korps waartoe ze behoren niet aan het wankelen is gebracht.'²⁶ Volgens De Witte was in *Lumumba. De complotten? De moord* een 'kaduke methode' gehanteerd, waarbij alleen primaire bronnen waren bekeken. In zijn ogen was dat een onacceptabele vorm van reductionisme. Gerard en Libois waren respectabele wetenschappers, aldus De Witte. Maar beiden waren in de val van de politieke carrousel rond de commissie gelopen, die was gericht op de brede consensus. De Witte zag het parlementaire rapport in hetzelfde licht, namelijk een exercitie door deels vooringenomen commissieleden.

Intussen klaagde De Witte dat de overheidsarchieven na 1999 potdicht waren komen te zitten.²⁷ Veel impact had de hele kwestie-Lumumba echter al snel niet meer. De Belgische politiek had — met hulp van de geschiedwetenschap — haar statement inzake Lumumba afgegeven en ging over tot de orde van de dag. Vanuit Kongo kwam na de moord op Laurent Kabilla begin 2001 sowieso weinig druk meer om het dossier-Lumumba verder uit te spitten. Na alle politieke heisa en historisch onderzoek trad de stilte al snel weer in; een trekje dat zoveel parlementaire onderzoeken (al of niet op basis van 'officieel historisch onderzoek) typeert.

²⁵ De Vos, *Lumumba*, 312.

²⁶ L. De Witte, 'De moord op Lumumba: academici tussen waarheid en raison d'état', *Uitpers*, LX (januari 2005) vi.

²⁷ De Witte claimde achteraf van een ambtenaar van Buitenlandse Zaken te hebben gehoord dat hij de documenten slechts door een inschattingsfout — de archivaris van het departement meende dat de bundels geen bezwarend materiaal bevatten — had kunnen inzien. De Witte, 'De moord op Lumumba', *Uitpers*, LX (januari 2005) iv.

Drs. Christ Klep is historicus en verbonden aan het Instituut Geschiedenis van de Universiteit Utrecht.

Summary

Christ Klep, *A troublesome legacy: Belgium and the assassination of Lumumba*
Patrice Lumumba was executed in January 1961, shortly after having been ousted as the first prime minister of newly independent Congo. Almost immediately, the question arose whether, and to what extent, the Belgian authorities (including the Royal House) had been implicated in the murder. The Belgian government had been antagonistic towards the 'troublesome' nationalist Lumumba from the start. At first the 'establishment'-view dominated: Belgium was not guilty. At the most, it bore a moral responsibility for the murder. In 1999, the Belgian social scientist, De Witte, reopened this debate through his highly critical book. De Witte accused the Belgian authorities in no uncertain terms. A parliamentary inquiry, based on an extensive historic study, resulted in middle-of-the road conclusions: mistakes had been made in 1961, but this did not amount to guilt. After the inquiry the Lumumba affair disappeared from the public and political agenda once again.

*Lumumba. De complotten? De moord. Onderzoeksrapport of historische studie?*¹

BAMBI CEUPPENS

Inleiding

In *De moord op Lumumba* benadrukte Ludo De Witte de betrokkenheid van de toenmalige Belgische regering bij de moord op Patrice Lumumba, de eerste democratisch verkozen premier van Congo, amper een jaar nadat het land onafhankelijk werd van België.² Het boek was de rechtstreekse aanleiding voor de oprichting in 2001 van een parlementaire onderzoekscommissie die belast werd met het onderzoek naar de precieze omstandigheden van de moord en de eventuele betrokkenheid van Belgische politici. De negen parlementsleden van de Lumumba-commissie belastten vier Belgische historici met historisch onderzoek. Zij legden de eed af op 19 juni 2000 en dienden na achttien maanden een uitvoerig schriftelijk rapport in. In haar rapport stelt de commissie dat multidisciplinair en internationaal historisch onderzoek kan helpen om het verleden te verwerken.³ De vier historici hernemen dit argument in het boek.⁴

In deze bijdrage wil ik echter aantonen dat de instelling en werkwijze van de commissie, inclusief het boek dat de vier historici publiceerden op basis van hun onderzoek, symptomatisch zijn voor het feit dat België nog altijd niet in het reine is gekomen met zijn koloniale verleden. Na een korte schets van de context waarin de commissie opereerde, argumenteer ik dat deze er mogelijk onbewust toe heeft bijgedragen dat de vier historici eerder hebben geschreven als leden van een parlementaire onderzoekscommissie dan als onafhankelijke academici. Dat komt de Belgische geschiedschrijving over het Belgische koloniale verleden niet ten goede.

Het onverwerkte koloniale verleden

Los van de merites van zijn boek, komt De Witte de eer toe een historisch taboe te hebben doorbroken. De situatie is vergelijkbaar met het historische

¹ Met dank aan Jean Omasombo Thsonda voor hulp bij de voorbereiding en aan Karel Arnaut, Vincent Viaene en de redactie voor hun commentaren op eerdere versies van deze tekst.

² L. De Witte, *De moord op Lumumba* (Leuven, 1999).

³ D. Bacquellaine, F. Willems, M. T. Coenen, *Parlementair onderzoek met het oog op het vaststellen van de precieze omstandigheden waarin Patrice Lumumba werd vermoord en van de eventuele betrokkenheid daarbij van Belgische politici. Verslag namens de onderzoekscommissie* (Brussel, 2001) 844.

⁴ L. De Vos, E. Gerard, P. Raxhon, J. Gérard-Libois, *Lumumba. De complotten? De moord* (Leuven, 2004) 839, 844.